

הפוליטיקה של האחריות

הפרק שלפניי-האחרון בספר ויקרא מציג בבהירות מהממת כיצד נראים חיייה של אומה הנתונה בברית עם הקב"ה. מן העבר האחד מצטיירת תמונה אידיאלית של עם משגשג הנהנה מכל טובה של ברכת ה'. אם ישמור עם ישראל את מצוות ה' וישמע בקולו, הגשמים ירדו בעיתם, הארץ תיתן את פרייה, יהיו שלום ושפע ורוב בנים ובנות והשכינה תשרה בקרב העם. גם חופש הוא חלק מן הברכה. "וְאָשַׁבְרָ מִטֹּט עֲלֵכֶם וְאוֹלָךְ אֶתְכֶם קוֹמְמִיּוֹת" (ויקרא כו, יג). אלא שהצד השני של המטבע מחריד. אם יבגדו בני ישראל בייעודם להיות גוי קדוש, "וְאִם לֹא תִשְׁמָעוּ לִי וְלֹא תַעֲשׂוּ אֶת כָּל הַמִּצְוֹת הָאֵלֶּה..."

... וְהִפְקַדְתִּי עֲלֵיכֶם בְּהִלָּה אֶת הַשַּׁחֲפֹת וְאֶת הַקְּדָחַת מַכְלוֹת עֵינִים וּמַדִּיבַת נֶפֶשׁ... וְאִם עַד אֵלֶּה לֹא תִשְׁמָעוּ לִי, וְיִסְפַּחְתִּי לְיִסְרָה אֶתְכֶם שָׁבַע עַל חַטֹּאתֵיכֶם. וְשִׁכַּרְתִּי אֶת גֵּאוֹן עֵזְכֶם וְנָתַתִּי אֶת שְׁמֵיכֶם כְּפָרֹזֶל וְאֶת אֲרָצְכֶם כְּנִחְשָׁה... וְנָתַתִּי אֶת עֲרִיכֶם חֲרֻבָּה וְהִשְׁמֹתִי אֶת מִקְדְּשֵׁיכֶם וְלֹא אֶרִיחַ בְּרִיחַ נִיחָחְכֶם. וְהִשְׁמַתִּי אֶת הָאָרֶץ... וְהִנְשָׂאֲרִים בָּכֶם וְהִבֵּאתִי מִדָּךְ בְּלִבְכֶם בְּאֲרָצַת אֲבִיהֶם, וְרָדַף אֹתָם קוֹל עֲלֵה נֶדֶף, וְנָסוּ מִנֶּסֶת חָרֹב וְנָפְלוּ וְאִין רֹדֶף (ויקרא כו, יד-לו).

בהיקראה בשלמותה, נדמית פרשיית התוכחה הזו לספרות השואה יותר מלכל ספרות אחרת. הלשון החוזרת אחת לכמה פסוקים ומגבירה את עוצמת האסונות, "וְאִם עַד אֵלֶּה לֹא תִשְׁמָעוּ לִי... וְאִם בְּאֵלֶּה לֹא תוֹסְרוּ לִי... וְאִם בְּזֹאת לֹא תִשְׁמָעוּ לִי...", חובטת בשומע כגרזנו של הגורל. זוהי פרשייה מטלטלת בפני עצמה, ומטלטלת שבעתיים בשל הידיעה שרבות מן הקללות האמורות בה אכן התגשמו בכמה וכמה תקופות בתולדותינו. ובכל זאת, הפרשייה נחתמת בהבטחה נאמנה לסוף טוב. למרות הכול, הקב"ה לא יפר את בריתו עם בני ישראל. יחד, כאומה, בני ישראל הם נצחיים. הם עלולים לסבול ייסורים קשים, אך לעולם לא יימחו מספר דברי הימים. הם ייצאו לגלות, אבל בסוף ישובו ממנה.

זהו – בהצגה דרמטית מאין כמוה – הגיונה של הברית. להבדיל מתפיסות אחרות בתולדות הפוליטיקה, רעיון הברית אינו רואה את גורלה של האומה כמוכרח-ההיסטוריה או אפילו כטבעי. בעם ישראל לא יחולו החוקים הרגילים של עליית ציוויליזציות ונפילתן. אֵל לו לתפוס את קיומו הלאומי כדרך שתפסו אותו האומות הגדולות במזרח הקדום, כמקבילה אנושית לחוקי הקוסמולוגיה, החרותה במבנה היקום ואינה יכולה להשתנות. אל לו גם לראות את ההיסטוריה כמחזורית, כמסלול ידוע של זריחות ושקיעות. לא ולא: ההיסטוריה של עם ישראל תהיה תלויה לחלוטין בשיקולים מוסריים. אם הוא ישמור אמונים לייעודו, הוא יפרח. אם יברח ממנו, ינחל מפלה אחר מפלה.

רק עוד אומה אחת בהיסטוריה אימצה לאורך ימים את דרך ההסתכלות הזו: ארצות הברית. לתנ"ך הייתה השפעה מכרעת על ההיסטוריה האמריקנית. האבות המייסדים של ארצות הברית העלו את התנ"ך על נס, וברטוריקה של נשיאי אומה זו מהדהד

הדבר שוב ושוב. הנה כך תיאר אחד החוקרים את אמונתו של אברהם לינקולן:

הננו אומה שנתכוננה בברית, בהתקדשות למערכת עקרונות ובהבטחה הדדית לקיים מחויבויות מסוימות ולקדמן בינינו לבין עצמנו וגם כלפי העולם הרחב. עקרונות ומחויבויות אלה הם גרעינה של הזהות האמריקנית, נשמתה של ישות מדינית זו. הם מייחדים את האומה האמריקנית מיתר האומות, ועושים אותה לבעלת ערך ייחודי בעבורן. אולם הצד השני של המטבע הוא אזהרה הדומה מאוד לזו שהשמיעו נביאי ישראל: אם לא נשמור את הבטחותינו זה לזה, ואם ננטוש את עקרונות הברית, נאבד את כל אשר לנו ואת מה שהננו.¹

פוליטיקת הברית היא פוליטיקה מוסרית, הקושרת בעבותות של מהות את גורל האומה עם ייעודה. המדינה היא בעיניה, בראש ובראשונה, לא כלי להפעלת כוח, אלא כלי ליישומה של אחריות מוסרית.

יהיו שיחשבו שפוליטיקה מסוג זה שוללת מהאומה את החופש שלה. את הטענה הזו העלה ברוך שפינוזה. "זאת הייתה אפוא", כתב, "מטרת טקסי-הקודש: שלא יעשו הבריות דבר לפי החלטתם הם, אלא הכול ייעשה במצוות זולתם, ויודו בכל מעשיהם ומחשבותיהם שאינם עומדים כלל וכלל ברשות עצמם אלא תלויים לגמרי ברשות זולתם".² אולם, בעניין זה, שפינוזה טעה. תיאולוגיית הברית היא כמובן פוליטיקה של חירות.

פרק התוכחה שבפרשתנו, פרק כו, הוא יישום לאומי להכרזה שהקב"ה השמיע באוזני יחידים בשחר ההיסטוריה

האנושית: "וַיֹּאמֶר ה' אֶל קַיִן, לָמָּה חָרָה לְךָ? וְלָמָּה נָפְלוּ פָנֶיךָ? הֲלוֹא אִם תֵּיטִיב, שְׂאֵת", כלומר, אם תעשה את הטוב, אשא את פניך, "וְאִם לֹא תֵיטִיב, לִפְתָּח חַטָּאת רֹבֵץ; וְאֵלֶיךָ תִּשְׁוֹקֶתוּ, וְאַתָּה תִּמָּשָׁל בּוֹ." (בראשית ד, ו-ז). הבחירה, אומר ה' לקין, בידך. אתה חופשי לעשות את אשר תבחר. אבל למעשים יש תוצאות.

כך הוא ליחיד, למנהיג, ולאומה. אפשר לבחור לזלול ולסבוא ולא להניע את הגוף, אבל המחיר הוא גוף לא בריא. אפשר להתנהג באנוכיות, אך אין לצפות שהציבור יוקיר אותך על כך. שליט יכול לבחור במשטר עוול, אך הוא ישלם על כך בהתפוררות החברה. מנהיג יכול להשתמש בכוח למטרות אישיות, אך עליו לדעת שכך לא ישרור סדר חברתי המושתת על אדני החן והחסד. כל הכללים הללו אינם מיסטיקה. אלה הם כללים של היגיון סיבתי צרוף. ואלו הן גם עובדות מוסריות שאין להימלט מהן. הוצאתי אתכם מעבדות לחופש – אומר ה' – ואני נותן לכם את היכולת להיות חופשיים. אבל אינני יכול לנטוש אתכם, ולא אעשה זאת. לא אתערב בבחירות שלכם, אבל אומר לכם מהן הבחירות הראויות. אלמד אתכם את חוקת החירות.

העיקרון הראשון והחשוב ביותר הוא זה: אומה איננה יכולה לסגור לעצמה ולשרוד. במוקדם או במאוחר הכוח ישחית את מי שמפעיל אותו. אם זו אומה שמזלה שיחק לה והעושר נפל לידיה, סגידתה לעצמה ולעוצם ידיה תוביל אותה להתמכר לסיפוק תאוותיה, וסופה שתתנוון: בניה יאבדו את האומץ להילחם לחירותה, והיא תיפול בידי מעצמה אחרת, ספרטנית יותר באורחותיה. אם יש במדינה פערים חברתיים בוטים, אזרחיה יאבדו את תחושת הטוב המשותף. אם ממשלתה משתררת על האזרחים בשרירות לב, היא לא תזכה בנאמנותם. כל הכללים הללו אין בהם כדי לשלול את חופש הפעולה; זוהי מפת המציאות

שהחופש פועל בתוכה. אפשר לבחור בדרך אחת ואפשר לבחור בדרך אחרת – אך כל דרך מובילה ליעד ידוע אחר.

כדי להישאר חופשייה חייבת אומה לסגור לישות גדולה ממנה – לאלוהים עצמו, לא פחות מכך – ולהאמין שכל בני האדם נבראו בצלמו. סגידה עצמית בקנה מידה לאומי מובילה לטוטליטריות ולאובדן החירות. קרבנות המשטרים הטוטליטריים של המאה העשרים מעידים על כך: עשרות רבות של מיליוני עדים שותקים.

יש שתי שאלות שונות ביסודן שאדם או עם עשויים לשאול את עצמם לנוכח סבל ואובדן. הבחירה להעלות את השאלה האחת תוביל לתוצאות אחרות מהבחירה בשאלה השנייה. לא נגזים אם נאמר שבחירה זו קובעת גורלות של אנשים ושל עמים. השאלה הראשונה היא "במה טעינו?"; השאלה השנייה היא "מי עשה לנו את זה?".

הבחירה בשאלה השנייה מובילה היישר אל מה שידוע היום בשם **תרבות הקורבן**. היא ממקמת את מקור הרע מחוץ לנו. מישהו אחר אשם. זה לא בגללי/בגללנו אלא בגלל איזה גורם חיצוני. לצורת החשיבה הזאת יש כוח משיכה מוחץ. היא יוצרת אהדה. היא קוראת לחמלה ותכופות גם מעוררת אותה. אלא שהיא הרסנית. היא מובילה אנשים לראות את עצמם כאובייקטים, לא כסובייקטים. הם הנעשים, לא העושים; הסבילים, לא הפעילים. התוצאות הן זעם, מרמור ותחושה צורבת של עוול. דבר מכל אלה אינו מוביל אל החופש, היות שהלך רוח זה, מעצם טיבו והגיגונו, מסיר מהאדם את האחריות לנסיבות שהוא שרוי בהן. האשמת אחרים היא התאבדותה של החירות.

האשמה עצמית, לעומת זאת, היא קשה. משמעה חיים בביקורת עצמית מתמדת. אין זו הדרך אל שלווה הנפש. אבל זו דרך מעצימה. גלומה בה ההכרה כי דווקא מפני שאנחנו מקבלים על עצמנו אחריות לדברים הרעים שקרו, יש לנו היכולת לשרטט נתיב אחר אל העתיד. בתוך מסגרת התנאים הקבועים בברית, התוצאה תלויה בנו. אלה הם תוואי השטח, אך אנו חופשיים לבחור את המסלול. זוהי מפת הדרכים של התקווה, והיא מתבססת על הברירה שמשגה הגדיר לימים כך:

הַעֲדֵיתִי בְּכֶם הַיּוֹם אֶת הַשְּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ: הַחַיִּים וְהַמָּוֶת
נִתְּנִי לְפָנֶיךָ, הַבְּרָכָה וְהַקְּלָלָה. וּבְחִסְרָת פְּחִיִּים, לְמַעַן
תִּתְּנֶנָּה אֶתָּה וְנִרְעָךְ (דברים ל, יט).

אחת התרומות המשמעותיות ביותר של התורה לציוויליזציה המערבית היא ההכרה שגורלן של אומות תלוי לא בנתונים חיצוניים של עושר או של כוח, של גורל או של נסיבות, אלא באחריות מוסרית: האחריות ליצור ולקיים חברה המכבדת את צלם אלוהים שבכל אחד מאזרחיה, עשיר כעני, חזק כחלש.

הפוליטיקה של האחריות איננה קלה. הקללות בפרשת בחוקותיי הן היפוכה הגמור של הנחמה. אך הנחמות הגדולות שבסוף פרק התוכחה אינן מקריות, ואינן מבטאות חשיבה משאלתית. הן עדות לעוצמתה של רוח האדם בהיקראה אל ייעודה הנעלה. אומה הרואה עצמה אחראית לרעות הנפלות על ראשה היא גם אומה שיש לה כוחות בלתי נדלים להתאושש ולקום על רגליה.

שאלות לשולחן שבת

- האם קיים אלוהים את הבטחתו לעם ישראל? התוכלו להוכיח זאת מההיסטוריה היהודית?
- אם אנחנו נענשים על חטאינו, האם אנחנו באמת חופשיים לבחור בין טוב לרע?
- האם הציוויליזציה היהודית מבוססת על תרבות קורבן או על תרבות של אחריות? האם יש לכם דוגמאות היכולות לשמש ראיות לכך?

1 John Schaar, *Legitimacy and the Modern State*, 291.
2 ברוך שפינוזה, מאמר תיאולוגי-מדיני, מלטינית: ח' וירשובסקי, ירושלים: מאגנס, תשכ"ב, פרק ה, עמ' 59.